

26338

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Östergötland

S:t Anna s:n

o. Lryts s:n
(Hårstena)

26338

24/8 1966

Aggemark, Per. 1966.

ULMA:s frigel. M. 25 jaktens och
fiskets betydelse för hushållningen.

19 bl. 4c

Exc. OSD

Jaktens och fiskets betydelse för hushållningen.
Lön på Landsmålsarkivets f.b. M 25.

Ostergötland
St. Anna s:n
Hammarckinds
härad

(Meddelarna, byggnästare Gustaf Nilsson, Stegeborgs kommun

Umarö, St. Anna, 67 år, och hans hustru' och

Edith Nilsson, 66 år, född i Harstena, samt Gryfs s:n

samtidigt och svarade på mina frågor, (Harstena)

varför det ibland kan vara svårt att av-
göra vad som hör till St. Anna och Gryft (Harstena)

Täljakten hör ju prämt Harstena till men
äl-fiske förekommer ju på båda ställena.

"Fisket det var ju för huvudnäring
(även om man också hade lite lantbruk)" (fisket
det var ju för huvudnäringen)

sade herr Nilsson, som var född och upp-
växt i Umarö. "Tälfisket och äl-

fisket var ju huvudnäringarna"
(Tälfisket & äl-fisket var ju
huvudnäringarna) sade fru Nilsson

med starkt på Harstena. Det första ordet
hon använde var dels lite "fortinal", dels

ULMA 26338. Per Aggemark. 1966
ÖGL. S:T ANNA o GRYT (Harstena)
Frgl. M 25

lite oegentligt, troligen under påverkan av 'älfisbet', som redan varit på tal. Jag hörde en annan meddelare, fiskaren och lantbrukaren Axel Petersson, Gränsö, Th. Anna, 72 år, spontant tala om själtran (jäfrån, genus?). Man fiskade inte heller säl, utan man anställer sälslag (sälsläg, otpl., n.), som fru Nilsson också talar om. Det hörde ju ej till dessa frågelistsvar, och f.ö. har ju sådana sälslag vid Harstena beskrivits av andra, t. ex. Carl Fries i SFF:s årskrift 1938 och av Thord Lindell, som f.ö. bott i hennes föräldrahem i många somrar och var god vän med familjen. "De var väl en tolv" (de två ha en tolv), som samtidigt rodde ut till ett sådant sälslag. "Då när de loppade i land på bådarna) fick de ha knopen (den tunga träklubban) i handen, och så hade de järnstrampor, som de stötte under stälfoten." [Då fick de ha knoppen i hånen, så sa

ULMA 26338. Per Aggemark. 1966
 ÖGL. S:T ANNA o GRYT (Harstena)
 Frgl. M 25

3.
had de järnträmpor från de såls
under bröstfötter) och band fast med
snören runt vristen. De plåte ståtande
berghällarna var nämligen mycket
tråla (av sätternas slem och ekremente och
ofta klubbningen av blod)

Om man lyckades slås många sälar,
kunde man ej få plats med dem i
båten (eken), utan man tog vasa på
späcket och stängde kadavren i
sjön. "Fibben (= den förlorade svansen)
skulle de ju ha med och nedskälen."
(fibben skulle de ju ha med
& nedskälen) för att kunna
visa upp hur många man klubbat.

Hemma smälte man sedan späcket
till tran i stora grytor. "Men de hade
ingen smältning på senare tiden,
så de skickade alltihop (d. v. s. hela
sälarne) till Valdemarksvik." (de hade
ingen smältning på senare tiden,
så de slläa alltihop te valdemarksvik).

"De hade sältran att blonda i rödfärgen." 4.
/ de hade sältran (for s. 2!) de blonda
2 rödfärgen).

"Utav små salar åt vi köttet. Det tyckte
ju vi var delikatess." (med små (d. v. s. små)
salar åt vi gäst. de tyckte ju
vi var delikatés). Men många tyckte
inte om sällköt.

Både herr och fru Nilsson talade om
att man fiskade strömming (strömm,
ob sq, m). Men en annan meddelare, fru
Alfhild Andersson, infödd St. Anne-60 75 år, sade
spontant: "Man behöves bara komma
nerat gryts skärgård, så säger de sill
i stället för strömming." (Man behöves bara
känns nerat gryts skärgård för så de sill
2 stals för strömming).

"Här (i mts. v. Harstena) drog de ju not"
/ här drog de ju not för att fånga
strömming. "Här är ju utpräglade
notvarp. Det är ostället (som är uskerat),
där de får dra i lind." (här de ju

5.
utprickade nötvärp. da e öfjälst,
da q̄i fa dra i läu). Men i äldre tider
fanns ej någon sådan brukning. "Ner-
sätet" (nizätst, o sq, n.) kallades det
ställe på isen, där noten släpptes
ner.

"Alfisket det är ^{väl} ḡi deras huvudnäring
än; dag" (älfisket da e ls deras
huvudnäring än i dä) på Harstena.

"Det var tyska ätupphöpare, som kom
till Harstena." (de var tyskes ät spzöps
som käm te häftena) med sine skutor
för. "Efter kriget så köpte de opp ifrån
Åhus (och ḡi si, än)" (äfter kriget sa
ḡo pl de sp ifra åhus), ut si skün ing
"Tyskarna de seglade ikring emellan
öarna." (tyska de seglade i kring emellan
mudla ö ra). "De lig väl kvar
en tis där" (de la ls kvär en
tis där). De hade stora skutor med
stora pumpor i st. f. lastrum, så att
de kunde föra med sig allen levande. Medel.

6.
hade tittat ner i sådana pumpor, och de kunde ålarna stå tåte tåte råde upp och ner med luovdane uppåt. Det tydde på att de blivit oroadе eller skrämda av något. "Då ställer sig ålen i skyddsställning med luovudet opp." (Då stöls på ålön i fjärdstälning ma huvst sör) - "De sumpade ålen, tills oppflöpa ma kom. Strömningen fick de ju lov att avyttra." (de sumpade ålön, tes spjöpsra kam. Strömningen fick de ju lov a avyttra), d. v. s. sälja så fort som möjligt. Detta gällde både Harstena o. St. Anne. Låg de (älfiskarna) ute på fjärden och tyskarna kom, då gick de ju in." (Låg de uts på fjäd a tyska kam, da gick de ju in).

"Det är juli till oktober de kan ta ål med hummor. (Då a juli te oktober de kan ta ål ma hummor)

Säl plog man framför allt på vintern.

Vad gjorde man då på vintern? "För om vinterna

då var det ju först och främst, att de fick skaffa fram ved (förutom till matlagning och uppvärmning gick det åt mycket ved, när de smälte sätpäcket), och sedan var det att göra nya honnor. (För om vintra da va da ju först a främst, at de fick skaffa fram ve, a sen va da de görts nya hämsor). Lagning av gamla honnor kunde man kanske hinna med vid andra tider på året.

"Det går ju tilltill ⁱⁿ annan smäfilsk i honnorerna, så att de får mat för dagen. Och sedan sate de ju ut mat. Flundrorerna de var ju bra den här tiden (början av augusti), men de tog ju inte upp så mycket då som nu." (da går ju in till annan smäfilsk a hämsora så at de får mat för dagen. a sen sate de ju ut mat. Flundrorerna de va ju bra den här tin. men de to ju inte upp så mycket

då som nu). - "Vi fick bra med
Forsk här på näten." (vi fick bra
med fisk här på näta)

Bor hade man röka ålen? De har sådana
här smårökstuber, så de röker åt
sig själva. (de låg påna ha små-
rökstuber så de röker åt sig själva).
Förekom det att man torlade fisk?

"Färdskilt möt torlade de. De fjälade
och rensade den och tängde opp den i
poten. Det var till husbehov." (färdskilt
möt torlade de. de fjälade a
rensade'n a lajds sp m söka
da va te husbehov) "De - skär
klena (d.v.s. smala, ej kraftiga) spröt utav
sälq och trädde opp en tio tolv
fiskar på och spikade opp dem på
väggen." (de skär klena spröt
nuta sälq a träds sp en tio,
tsto fiskes på a spikade sp
dem på väggen).

När jagade man då? "Nu är det ju ingen

ULMA 26338. Per Aggemark. 1966
ÖGL. S: T ANNA o GRYT (Harstena)
Frgl. M 25

jäkt annat än på hösten, men förr var det ju vadjakt med. / när de ju ingen jakt ans på hösten, men för va da ju vadjakt nu. / Hösten då var det ju ändar mest inåt till (iden inne skingården), och utåt till då var det ju ejder och skräke och knipa. (hösten da va da ju in mest inåt till, a utåt till va da ju ejder a skräks a knipa). Jakten var mest för husbehov. "De som bodde i yttre skingården de sålde ju lite fågel, men det var ju inte, så det lördade någon en gång." (de som bodde i yttre skingården de såldes ju lite fågel, men da va ju inte, så da lördas någon en gång).

Borckade man gamla ägg? "Det var ju inte amma (annat än) havstent den tog de ju äggen av. (da va ju inte ans häftstritsen, den to de ju äga a) och äl. "Och sedan tog de ju så

ULMA 26338. Per Aggemark. 1966
 ÖGL. S:T ANNA o GRYT (Harstena)
 Frgl. M 25

mynket ungar de kunde komma åt tog 10.
de och saltade ner. Det var, innan de
var flygfärdiga. (a sen tå de que
sa myklo mingo de kunde komma åt
tå de a saltade ner"). Havtutan försöker
sig kraftigt ut stammen behövde begränsas.

(da va, ina de va flygfärdiga)
"För det vet jag det gick ju aldrig
en skärgårdsbo i land, där de häckade."
(för de vet ja de gick ju aldrig
en färgårdsbo i land, de de
häckade). Men nu kommer det ofta ut
städabor och andra turister, som inte för-
står, hur viktigt det är, att fåglarna
jag vara i fred under häckningstiden

Fanns det några däggdjur här ute i
skärgården? "Ja, hare och räv fanns
det väl för. Men nu på senare tiden
har det ju blivit både älg och rådjur
Allgarna de simmar." (ja, härr a
räv fanns de ts för, man nu på
senare fin ~~de~~ härr a que blir på älg

a rådjur. (År 1840 de svin ~~det~~).

"Ejderdum det togs ju vara på i mitt föräldrahem, och jag är ju född här (titlade herr Nilsson)" (Ejdersdum da togs ju vara på i mit föräldrahem, a ja a ju föd här).

De som var ordevulliga skötse ejderdumet i kuddarna ^{och bolltränk} mycket noggrant, så att det inte skulle förstoras av mal etc. "Och det beträdades opp i bakugnen, och sedan lades det ut i solen i stora säll, och sedan när de fick tvätta varen, så stoppade de i det." (a da teltads opp i bakugnen, a sen las da ut i solen i stora säll, a sen na ojr fek tväts varen, sa stopps de i tj). Jag vill också minnas att med det sade, att dumet piskades läu, innan det stoppades i varen, för att det skulle återfå sin

ULMA 26338. Per Aggemark. 1966
ÖGL. S:T ANNA o GRYT (Harstena)
Frgl. M 25

ursprungliga "fluffighet". Men jag kom
tydligtvis inte med att anteckna det.

Fru Nilsson upplyste om att man an-
vände hönsvingar (= vingar av vild-
fågel) att sopa rent i vråna med.
Man hade bara björkriskvastor och
mosskvastor förs, och med dem kom
man inte åt soporna i hörnen.

Lurfsk bereddes aldrig i dessa
trakter.

Ute i Harstena kunde man
koka strömmingsoppa
(strömmingsoppa, se s. 4.) sade fru
Nilsson, men "här inte (på N. Finns och
överhuvud taget det inte av St. Anns skingård) är
de ju riktig för det (= tycker inte om det, är
inte förtjust i det)" (här ins de de ju
mycket of för st)

"Om båd på älsumparna (= skutor för s. 5!)
än älsumpar) kunde de göra älsoppa.
Det fick de (besättningen) ju ta, så
mycket äl de ville." (om båd på

är sumpa kunn de jors äressps.
 (de fen de ju tai sa mjks är de
vils). Se skänningarna de an-
vände ju älsoppa mycket. (se
skänningarna de använde ju ärsps
mjks).

Sälblodet tog en del vare psä, sade fru
Nilsson vidae. "Bloden det vet jag, att
de tog reda på och gjorde palt av
en del, men vi gjorde det inte. Det
var sälbloden. Den var mörkare än
grisblod." (blön de vet ja, at de
rida på, a jords pälte a en del,
men vi jords it inte. de va
sälblön. dän va mörkare
än grisblö).

Hur stekte man fisken?

"Störe strömming den stekte vi alltid
på glöderna." (Störs strömming den
stekte vi alte på glöra). Man höll
den med eldtängen (med eltärga).
 Något särskilt halsta hude man inte

ULMA 26338. Per Aggemark. 1966
 ÖGL. S:T ANNA o GRYT (Harstena)
 Frgl. M 25

i fru Nilssons barnomsken. "Och så
halstrade de med. Men den han skulle
 doppas i vatten lite då och då. Se
 han är ju så fet." (a oh halstrads
 de med. men den han skulle
 doppas i vatten lite då och då. se han
 a ju så fet). "Det var som (v. så;
 jag har i primärautvecklingarna skrivit 's',
 och det brukar stå för 'som') han skulle
 bli så vit i köttet." (då var som
 han skulle bli så vit i köttet).
 "Til kalas rullade de färsta åt
 i skorpar." (te kalas rullade de
 färsta oh i skorpar). Man lade den
 - på rygg i grytan och stödde buken
 full med salt.

Att man även benen i små fisk?
 "Var det mindre strömming då
 åt de allt benen med." (vå de
 mindre strömming, då at de allt
benen med)
 Använda man något fiskslim till klar-

ULMA 26338. Per Aggemark. 1966
 ÖGL. S:T ANNA o GRYT (Harstena)
 Frgl. M 25

skinn? "Det var, när de smodde av
 (torr) luftfisk. Då tog de reda på
 skinnat." (da var na de smods a
 luftfisk, da to de reda pa skinnat),
 man kunde inte använda skinnat av
 al för detta ändamål. "Det kärlekade"
 (da träknads).

Alla fiskblåsar eller andra delar
 av fisk skulle ha använts ~~ett~~ för
 medicinskt bruk, kände meddel. ej
 till.

Meddelare:

- 1) Byggnästaren Gustaf Nilsson, Umarö,
 St. Anna, f. på platsen 1899 (ev. 98)
- 2) Hans hustru fru Edit Nilsson, f. på Harstena
 1900 (ev. 1899).

Upptecknat i augusti 1966 av

Per Aggemark.

ULMA 26338. Per Aggemark. 1966
 ÖGL. S:T ANNA o GRYT (Harstena)
 Frgl. M 25

Tilläggs till svar på ULMA:s fl. M 25
(meddelare: Axel Petersson, Gränö, S. Åmne)

16.

På tal om strömmingsfiske (strömmings-
fiske, ob. sg, m.), sade han, att notdragning
lämppligt. "I vinterns tid är sedan de
drag de en not här nere. Det går inte
att leja folk att dra not nu. Det är
för dyrt." (I vinterns tid är sedan de
drag de en not här nere. de går inte
att leja folk att dra not nu. de är
för dyrt).

Av betydelse för lushtällningen var för
okei fångsten av prigg (prig, -en; ob. pl. -3, m.),
dialektens namn på spigg. "Det finns i
Vättern med" (Det finns i vättern med)
men det var ej riktigt sammansatt. "Han
bygger bo och lägger äggen i. Han är
precis utdogen nu." (han bygger
bo och lägger äggen i. han är precis
utdogen nu). Troligen har bora
fjöstörts genom krälfiske. På 1870, -80 och -90-talen

ULMA 26338. Per Aggemark. 1966
ÖGL. S:T ANNA o GRYT (Harstena)
Frgl. M 25

17.
fångades mängder av prigg. Den användes
endast för oljetillverkning. ~~Men~~ Det
gick åt 25 tunnor (1 tunna = 163 liter) till prigg
till en fat olja. (Fuggsfäm tunnor
prig te et fat olja). De träfat, som
då - användes, rymde 65-70 kannor (1 kanna =
2,6 liter). "Farsan och en till de gick 25 tun-
nor i et (not)varp." (fäzan a en te de
fick fuggsfäm tunnor - a et värp) enging
"och det gick åt mycket ved att koka
det där med." (a de gick at mycket ve
te kokes de där må). En famur
ved de gick at på en på dagar. (en
famur ve de gick at på et på dagar)
"De brukade att ha kittlar, som det
gick en tunna i" (de brukats a ha
gittlar som de gick e tunns i).
"Men de kunde ha innursgrytor
som det gick fem tunnor i" (men
de kunde ha innursgryts som
de gick fem tunnor i).
Men var angelägen om att koka 'priggen'

så fort som möjligt efter fångsten. "Se
 vart han gammal, då kokte han
 vid (brändes vid). (se vad han gammal
 då kokte han vé). Men de kunde
 få så mycket, att de inte hann koka
 den, medan den var färsk, "och då fick
 de lägga lite färsk prigg i botten
 på krukorna." (a då fick de lägga lite
 färsk prigg i botten på gästst.).

"Priggfisket de avtog i början på
 1900-talet, och sedan kom strömmings-
fisket. (priggfisket de avtog i
 början på nittonhundretåttio
 a sedan kom strömmingsfisket).
 1918 var sista året man fiskade prigg.

"Linoljan var tio öre dyrare än priggolja
 för en kanna." (linolja va tio öre
 dyrare än priggolja för en kanna).

Man fick "1,19 för en kanna prigg-
 olja i början (på 1900-talet)" (en a nitton
 för en kanna priggolja i början)
Själtran (gästtran) - sältran räknades

okäsi som något värdefullare än 'prigg' - 19
oljan.

Bestädels använde ~~använd~~ meddel.
ordet 'prigg' kollektivt, men jag börde
honom en gång tala om små priggar
(små prigo).

Meddelare (sid. 16-17): fiskaren och lantbru-
karen Axel Petersson, Gränö, St. Anna,
född där 1894.

Upptecknat i augusti 1966 av
Per Aggemark

ULMA 2638. Per Aggemark. 1966
ÖGL. S:T ANNA o GRYT (Harstena)
Frgl. M 25